

ԱՆՈՒՇ ՍԱՐԳՍՅԱՆ

ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ԳՐԶԱՊԵՏԻ ԱՇԽԱՏԱՍԻՐԱԾ «ՀԱՄԱՌԱՒՏ ԱՍՏՈՒԱԾԱՇՈՒՆՁ» ՁԵՌԱԳՐԵՐԻ (CBL551* և Մ10772)¹ ԱՂԲՅՈՒՐԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԵՆՔԸ

XVII դարում գործած Ամիրի գրչության դպրոցի «գրչապէտ» Հովհաննես երեցի² աշխատանքներն ուսումնասիրելիս հայտնաբերեցինք բովանդակութեամբ ու ձևավորմամբ եզակի ձեռագրական երկու նմուշ, որոնցից մեկը գրվել է 1601 թվականին, իսկ մյուսը, որ դրա ընդօրինակությունն է, 1607 թվականին: Առաջինն այժմ պահվում է Դուբլինի Չեսթր Բիթի գրադարանում CBL551³ համարի տակ, իսկ երկրորդը՝ Մաշտոցի անվան Մատենադարանում՝ Մ10772⁴: Ձեռագրերը մինչ այժմ չեն գրվել գիտական շրջանառության մեջ⁵ և համակողմանի ուսումնասիրության կարիք ունեն: Այս հոդվածում կփորձենք քննել դրանց աղբյուրագիտական հենքը՝ մասնավորապես աղյուսակային կառուցվածքն ու պատկերազարդ էլեմենտները:

* Ձեսթր Բիթի գրադարանի թիվ 551 ձեռագրի ուսումնասիրության և թվային էջերի ձեռքբերման համար մեր շնորհակալությունն ենք հայտնում Գալուստ Գյուլբենկյան հիմնադրամին (“Armenian Studies: Short Term Grants for PHD”):

¹ Ձեռագրերի հավաքածուների համար օգտագործված են հետևյալ հապավումները, որոնց հետևում է ձեռագրի համարը. Ե – Երուսաղեմ, Հայոց Պատրիարքարանի հավաքածու, Է – Էջմիածնի մատենադարան, Մ – Մաշտոցի անվան Մատենադարան, Վ – Վեներիկի Մխիթարյան միաբանություն, Վի – Վիեննայի Մխիթարյան միաբանություն, BL – British Library (Բրիտանական թանգարան), CBL – Chester Beatty Library (Ձեսթր Բիթի գրադարան), NLI-National Library of Israel (Իսրայելի ազգային գրադարան):

² Գրչապետ կոչման համար տե՛ս Վ. Հակոբյան, *Հայերեն ձեռագրերի ժէ դարի հիշատակարաններ (1601-1620)*, հ. Ա, Եր., 1974, էջ 297-9 (Մ4912), տե՛ս նաև Հ. Ոսկեան, *Յուզակ հայերէն ձեռագրաց մատենադարանին Մխիթարեան ի Վիեննա*, հ. Բ, Վիեննա, 1963, էջ 106-7 (ՎԻ625): Հովհաննես երեցի անունով հայտնաբերել ենք շուրջ 25 ձեռագիր, որոնցից առաջինը 1587 թ.-ին գրված *Հայամավուրքն է* (Մ10326), իսկ վերջինը՝ 1621-ին գրված *Ավետարանը* (Գ. Սրուանձուեանց, *Թորոս Աղբար*, հ. Բ, Վ. Պոլիս, 1894, էջ 425), հմմտ. Ս. Տեր Ներսիսեան, «Նպաստ մը Ամիրի դպրոցի պատմութեան», *Հանդէս Ամսօրեայ*, 1957, թիւ 3-5, էջ 177-181, Ս. Der Nersessian, *Armenian Manuscripts in the Walters Art Gallery*, Baltimore, 1973, pp. 56-9:

³ Տե՛ս S. Der Nersessian, *The Chester Beatty Library, A Catalogue of the Armenian Manuscripts*, v. 1. Text, Dublin, 1958, pp. 4-7:

⁴ Տե՛ս Յուզակ ձեռագրաց Մաշտոցի անուան Մատենադարանի, հ. Գ, Եր., 2007, էջ 196: Տե՛ս նաև Օ. Եգանեան, *Աշխատութիւններ*, հրատարակության պատրաստեց Գ. Տէր-Վարդանեանը, Եր., 2014, էջ 268-9 (ձեռագրի թվահամարը նշված է 10681, որի փոխարեն պետք է լինի 10772, նշումները մերն են՝ Ա. Ա.):

⁵ Ինչպես նշվել է ծ. 3-ում, Ձեսթր Բիթի գրադարանի ձեռագիրը նկարագրել է Սիրաբիի Տեր Ներսիսյանը, որի պատրաստած ձեռագրացուցակներում բացի ձեռագրերի ընդունված նկարագրություններից, կան նաև ուղղորդող դիտարկումներ:

Ձեռագրերի ընդհանուր նկարագիրը

CBL551 ձեռագիրը հատուկ ձևաչափ ունի. կազմված է իրար սոսնձած 6,84մ երկարությամբ մագաղաթյա հմայիլանման թերթից, որին գրքի տեսք է տրվել ծավալածքների և կաշվե կազմի⁶ միջոցով: Վերջինս միայն փեղկեր ունի, որոնք ամրացած են առաջին և վերջին ծավալած էջերին: Տեքստն անծալ թերթի մի երեսին է և, քանի որ ձեռագիրը երկու կողմից բացվելու հնարավորություն ունի, ապա մի կողմից բացելու դեպքում տեքստ է, իսկ հակառակ կողմից դատարկ: Նմանատիպ գրքերն ակորդիոնաձև բացվելու համար հայտնի են «ակորդիոն-գիրք» անվամբ⁷: Ի տարբերություն նշվածի՝ Մ10772 օրինակը մեկ պրակից բաղկացած սովորական գրքային ձևաչափով է: Երկու ձեռագրերի գրատարածքն օգտագործված է երկայնքով, և դրանք ընթերցվում են ներքևից վերև բացվածքով: Օրինակները թերթակալման փոխարեն էջակալված են. CBL551-ն կազմված է 37 էջից (1-37), Մ10772-ը՝ 32 (ա-լբ): Վերջիններիս գրատարածքը երկու կողմից երիզում են կարմիր ականթատերևների հյուսկեն ժապավենները:

Միրարիի Տեր-Ներսիսյանը, նկարագրելով CBL551 ձեռագիրը, անվանել է «Abridged Bible»⁸: Այս բնորոշումը հավանաբար քաղված է հիշատակարանից, ըստ որի՝ «Արգ գրեցաւ և ծաղկեցաւ ոսկէնկար մատեանս որ կոչի Համառուտ Աստուածաշունչ...» (էջ 36): Մատենադարանի օրինակը (Մ10772) կրում է «Գաւազանագիրք Հին եւ Նոր Կտակարանաց»⁹ խորագիրը: Մենք ձեռագրերը պայմանականորեն անվանել ենք «Համառուտ Աստուածաշունչ»: Դրանց բնագիրը բովանդակում է ծառ-աղյուսակի ձևով աստվածաշնչյան պատմության ճյուղագրություն և գավազանագիրք, որոնք ուղեկցվում են տեքստային բացատրություններով և այլ աղյուսակներով: Ծառի հիմնական մասը Քրիստոսի ծննդաբանությունն է, որում միահյուսված են Դուկասի (Ղկ. Գ 23-38) և Մատթեոսի (Մտ. Ա 1-16) տեքստերը¹⁰:

Բնագրում օգտագործված ծառը սխեմատիկ կառուցվածք ունի. հիմնականում կազմված է անվանակիր «բոլորակ»-ներից և կապ-գծիկներից ու կապ-«սյուններ»-ից (տարագույն), որը ներառում է նաև պատկերազարդ էլեմենտներ, ինչպիսիք են պատկերագիր մեղալիոններն, զարդամոտիվ բոլորակները ու Ադամի ու Եվայի տեքստամիջյան մանրանկարը: Պարզ բոլորակներում

⁶ Կազմի երկու երեսը միանման դրոշմագարդով է ձևավորած, որը երկու ծայրերից եզրագարդվող նշան (turanj) ծաղկագարդ մեղալիոն է: Այս մասին տե՛ս A. Gacek, *Arabic Manuscripts. A Vademecum for Readers*, Boston, 2012, p.151, S. Der-Nersessian, *The Cheaster Beatty Library...*, p. 4:

⁷ A. Gacek, *op. cit.*, p. 6.

⁸ Տե՛ս ձ. 3:

⁹ Տե՛ս ձ. 4:

¹⁰ Տես նաև **Եսեբիոսի Կեսարացայ** Պատմութիւն եկեղեցւոյ, Վենետիկ, 1877, էջ 36-43:

գրված են աստվածաշնչյան և պատմական անձնանունները, իսկ չափերով ավելի մեծ պատկերագիր մեղալիոններն և զարդամոտիվ բոլորակները հատկացված են հանգուցային անձանց: Մեղալիոնները ոսկե ֆոն ունեն, որոնց մեջ ներառված կերպարները գոտկատեղից կտրած, երեք քառորդով կամ դիմահայաց, ոսկե լուսապսակներով, դիմային առանձնահատկություններով օժտված դիմապատկերներ են: Նրանց անձը պարզված է շղթայական կապակցմամբ: Իսկ մյուս ձևավորման դեպքում անվանակիր բոլորակները շրջագարդված են ոսկե նախշամոտիվներով և դրանց օղակող երկրորդ բոլորակով: Ծառի սկավաձքն է Ադամի ու Եվայի մեղսագործությունն ամփոփող մանրանկարը, որից ճյուղավորվում են 430 անվանակիր բոլորակ և 27 պատկերագիր մեղալիոն¹¹: Ծառով պայմանավորված բնագրում ձևավորվել է գրավոր տեքստերի միջանկյալ դասավորություն: Այդ պատճառով վերջիններիս տեղակայումը չափազանց խիտ է, և տեքստերը տողատված են գծերի, բոլորակների ու սյունների միջև: Դրանք գրված են կանոնավոր բոլորգրով, որոնց գլխագրերը զարդագիր են, սկսվածքները՝ գունավոր: Այս ձևավորումների շնորհիվ տեքստերն ակնառու կերպով տարանջատվում են միմյանցից:

Ծառը համակարգված է աստիճանակարգային (հիերարխիկ) և տախտակների կառուցվածքային սկզբունքով: Մինչև Դավիթ թագավորի հայր Հեսսեն՝ հիմնականում աստիճանակարգային է (CBL551 էջ 7-17/Մ10772 էջ 3-13), որի դեպքում իրարից անջատ ճյուղագրությունները դասավորված են ժամակագրական, երբեմն էլ համաժամանակյա կարգով (տե՛ս ներդիր, նկ. 35): Ներկայացված են Ադամի ու Եվայի, նահապետներ Նոյի, Աբրահամի, Հակոբի, ինչպես նաև Սավուղ թագավորի ազգածառերը և մարգարեների-դատավորների, քահանաների ճյուղերը: Առաջին չորս ազգածառերին է ներհյուսված Քրիստոսի ծննդաբանությունը (Ղկ. Գ 32-38, Մտ. Ա 2-5):

Հեսսե ազգապետով առանձնացված է նաև Քրիստոսի ծննդաբանությունը. էջերի կենտրոնով իջնում է Հեսսեից Քրիստոս ձգվող կանաչ սյուն-առանցք (CBL551, էջ 17-30/Մ10772 էջ 13-26), որի երկայնքով տեղադրված են Քրիստոսի նախնիների անուններով բոլորակներ կամ պատկերագիր մեղալիոններ (տե՛ս ներդիր, նկ. 36): Իսկ սյան վերջին բաժինը վերաբերվում է Քրիստոսի

¹¹ Նահապետներ Նոյ (CBL551, էջ 9/Մ10772, էջ 5), Աբրահամ (CBL551, էջ 10/Մ10772, էջ 6) և Հակոբ (CBL551, էջ 11, մեղալիոնային չէ, Մ10772՝ մկրատած), Մովսես մարգարե (CBL551, էջ 13/Մ10772, էջ 9), Հեսու Նավե դատավոր (CBL551, էջ 14/Մ10772, էջ 10, մեղալիոնային չէ), Բենիամին՝ Սավուղի նախահայր (CBL551, էջ 16/Մ10772, էջ 12), Դավիթ թագավոր (CBL551, էջ 17/Մ10772, էջ 13), Քրիստոսի նախահայրեր Եղիակիմ (CBL551, էջ 24/Մ10772, էջ 20) և Եղիազար (CBL551, էջ 27/Մ10772, էջ 23), «Համանուել Քրիստոս» (CBL551, էջ 29/Մ10772, էջ 25), «Վշտացյալ Քրիստոս» (CBL551, էջ 30/Մ10772, էջ 26), Տիրամայրը մանկան հետ (CBL551, էջ 31/Մ10772, էջ 27, օրսնոս դիրքով), 15 առաքյալներ (CBL551, էջ 31-4/Մ10772, էջ 27-30, 11 առաքյալներ, Մատաթիաս, Պողոս առաքյալ, Հովսեփ-Բառնարաս, Բառնարաս):

երկրային կյանքին ու մահվանը (տե՛ս ստորև): Քրիստոսի ծննդաբանության տվյալ ընդգծումը հավանաբար կապված է Եսայու մարգարեությունը կերպավորող «Հեսսերի ծառը» պատկերագրության հետ:

Սողոմոն թագավորին հաջորդող աստվածաշնչյան ընթացքը ներկայացված է համաժամանակության կարգով (CBL551 էջ 18-30/Մ10772 էջ 14-26), որը գլխավորապես համապատասխանեցված է Քրիստոսի ծննդաբանությանը: Այս դեպքում կենտրոնական կանաչ-սյունը խորագրվելով «Կարգ թագաւորաց Յուդա և ազգատոհմն Քրիստոսի» անունով ներմուծված է նույնատիպ կառուցվածք ունեցող հինգ այլ խորագրված սյուների համակարգի մեջ (Իսրայելի թագավորներ, քահանայապետներ, այլազգի թագավորներ¹², Հուդայի և Իսրայելի մարգարեներ, (տե՛ս ներդիր, նկ. 37)): Սյուները տարագույն են և գունային կողավորման շնորհիվ դրանց բովանդակությունը համակցվում է գույնի հետ¹³: Սյունաշարն ընդհատվում է բաժանարար գծերով և նոր խորագրերով (դրանք գրված են սյուների գույնին համապատասխան ցուցատախտակների մեջ), որոնք շատ դեպքերում նախորդների շարունակությունն են: Տվյալ ընդհատումները խորհրդանշում են հրեաների աստվածաշնչյան պատմության հետևյալ ժամանակափուլերը՝ թագավորությունների շրջան, բաբելոնյան գերություն, Երուսաղեմի վերաշինում, Մակաբայեցիների ապստամբություն, Քրիստոսի երկրային կյանք և մահ:

Վերջին հատվածը զբաղեցնում է երեք էջ, որում Քրիստոսի ծննդաբանության կենտրոնական կանաչ սյունն ու դրան ուղեկցող ճյուղավորումները շարունակվում են մի փոքր այլ ձևավորմամբ: Էջերի միջնամասը առանձնացված է բաժանարար գծերով: Նշված գրատարածքում մեկը մյուսի տակ հետևյալ ձևավորումներն են ու գրությունները.

1) CBL551 էջ 28/Մ10772 էջ 24 – ցուցատախտակ՝ «Յեղք Քրիստոսի» գրությունամբ,

2) CBL551 էջ 29/Մ10772, էջ 25 – մեղալիոն՝ «Էմանուել Քրիստոս» պատկերով-տեքստ՝ «Յիդութին տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի եղև ի բուն թվականին ընդ նորա ԺԹ (19) յապրիլի է (7) յաւուր չորեքշաբթի և ծնաւ յունվարի վեցն. Յավուր Եշաբթի և ի նոյն քանիս մկրտեցաւ յաւուր կիրակէի. և ի՛

¹² «Կարգ թագաւորաց սաւրոց», «Թագաւոր Բաբելոնի» կամ «Թագաւոր Բաբելոնի», «Թագաւոր Պարսկաց», «Թագաւորութիւն Գոնաց» (չորս նյութ է), «Թագաւոր Սիրեացոց», «Թագաւոր Հոմայեցոց», «Տերութիւն Հոմ մայեցոց», «Կայսէր հոմայեցիք»:

¹³ CBL551 էջ 19 /Մ10772 էջ 15-ում սյունների գույների մասին բացատրություն է, ըստ որի՝ «Այսպէս գիտացիր՝ որ ամէն կարգի սին ազգ մի գոյն է. և այսպէս ինչ ուր վնարի կարգն. և է քահանայից սին լուրջ. մարգարէիցն ի ժամանակս ի թագաւորացն Յուդա դեղին: Թագաւորացն Յուդա. և ազգատոհմն Քրիստոսի կանաչ: Թագաւորացն Իսրայելի կարմիր: Մարգարէիցն ի ժամանակս թագաւորացն Իսրայելի ծիրանի. և այլազգի թագաւորացն նարնջի»:

ծնրդենէն մինչև յաւարտ շարչարանացն .ԼԳ ամք. և Գ ամիսք որէն աւուրք. ժԲ Թ. Ճ. և ԽԳ (12043)»¹⁴ – գարդամոտիվ բոլորակ «Քրիստոս Մանուկ» գրությամբ,

3) CBL551 էջ 30/Մ10772 էջ 26 – մեղալիոն՝ «Վշտացյալ Քրիստոս» (Man of Sorrows)¹⁵ պատկերով – տեքստ՝ «Աստ կատարի Զ (6) դարն ըստ եբրայեցոցն որ է ամք ԻԼԳ (7033)և ամիսս Գ (3)» (տե՛ս ստորև):

Միջնմասի երկու կողմերում համաժամանակյա կարգով դասավորված են «Թագաւորք Իսրայէլի», «Կայսէրք հռոմայեցիք» և «Վերակացուք Իսրայէլի» ցուցատախտակներից ճյուղավորվող գավազաններն ու Հերովդես Մեծի ազգածառը (տե՛ս «Թագաւորք Իսրայէլի»): Այս հատվածում է նաև Աստվածածնի մայր Աննայի ազգածառն և աշակերտների անուններով բոլորակները (11 առաքյալներ, ինչպես նաև Մատթիաս, Պողոս, Հովսեփ-Բառնաբաս, Բառնաբաս), որոնցից մի քանիսը սերում են Աննայի ընտանիքից:

Բնագիրը, ներառյալ Քրիստոսի երկրային կյանքի ավարտը, բաժանված է վեց դարագլուխների, որի մասին նշված է առաջին դարի ավարտը խորհրդանշող ենովքի մասին տեքստում (Մնն. Ե 18, CBL551, էջ 8/Մ10772, էջ 4)¹⁶, ապա՝ կանաչ սյան ավարտին: Ենովքին վերաբերող տեքստում հիշատակվում են նաև յոթերորդ՝ Հանգստյան և ութերորդ՝ Վերապտմական կամ Երկրորդ գալստյան շրջափուլերը (տե՛ս ծ. 16):

Ծառի հավելվածն է աշակերտների պատկերագիր մեղալիոններն ու նրանց կարճ վարքերը (CBL551, էջ 31-4/Մ10772 էջ 27-30), որոնց առաջնորդում է Տիրամայրը մանկան հետ պատկերագիր մեղալիոնն ու նրա վարքը: Այս բաժինը առանց կապակցման է և մեղալիոնները հիմնականում տեղակայված են մեկը մյուսի տակ, իսկ տեքստերը՝ մեղալիոններին կից:

Ծառի գրեթե յուրաքանչյուր անվանը կից է տվյալ անձի կենսագրական կամ նրա ժամանակաշրջանը նկարագրող կարճ տեքստը/երը: Դրանցից բացի՝ հանդիպում են այլ բացատրություններ: Բոլորակներում գրված աստվածաշնչյան և պատմական անձնանունների գրությունն ձևը հիմնականում չի համապատասխանում հայերեն ընդունված տարբերակներին, իսկ տեքստերը, որոնք Աստվածաշնչի վերապատումներ են, քաղված են պարականոն բնագրերից:

¹⁴ Հմմտ. Մտ. Բ 1, Ղկ. Բ 1-6, Ղկ. Գ 1-21:

¹⁵ Տեւմինի հայերեն համարժեքը մերն է Ա. Ս.:

¹⁶ «...Եւ աստ կատարեցաւ առաջին դարն՝ ի Յաղամա՛ ի յենովք: Երկրորդն՝ ի ջրհեղեղն: Երրորդն՝ ի յաշտարակն: Չորրորդն՝ ի Յաբրահամ: Հինգերորդն՝ ի շինութիւն տաճարին: Վեցերորդն ի մարմնանալ Տեոան մերոյ և փրկչին Յիսուսի Քրիստոսի: Է-երորդն ըստ ոմանց զկոչումն հեթանոսաց ասեն ի հավատն Քրիստոսի և յսբերորդն գալուստն Քրիստոսի...», այս մասին տե՛ս Տե՛ս «Պատմեն տմարի» (Է-ԺԵ դդ.), աշխատասիրությամբ Զ. Էյնաթյանի, Եր., 2002 էջ 166, հմմ. Մ. Սթանն, Պարականոն բնագրեր և աւանդութիւններ, Եր., 2014, էջ 163-4, A. Scaffi, Mapping Paradise, A History of Heaven on Earth, Hong Kong, 2007, pp. 68-9:

Բնագրի նշված աղյուսակային համաժամանակյա մոդելն ու բովանդակությունը ներտեքստային առընչություններ ունեն եվսեբիոս Կեսարացու «Քրոնիկոնի» հետ:

Ծառն ուղեկցվում է նաև շորս աղյուսակներով: Դրանք են՝ 1. Նոյի տապանի շորս սխեմատիկ պատկերները, որոնցից երկուսը կամարածև են, երկուսը՝ երկթեք վերնամասով (CBL551 էջ 8-9/Մ10772 էջ 4-5), 2. Ելից ճանապարհի 42 օթևանների անուններով ոճավորված աղյուսակ-տախտակը, 3. Վկայություն տապանակն ու նրան շրջապատող ղևտացիների ու իսրայելցիների ցեղերի (CBL551 էջ 16/Մ10772 էջ 12) ու 4. Երուսաղեմի հատակագծի (CBL551 էջ 25 /Մ10772, էջ 21, խորագիրը՝ «Երուսաղեմ քաղաքն ըստ Նեէմիի շինուածքի») անվաճև (*wheel diagram*) աղյուսակները: Հավելենք, որ անվաճև աղյուսակներից առաջինը նույնպես գունային կողավորում ունի և քարտեզագրված է հակադարձ ուղղությամբ¹⁷ վերին կողմը հարավն է, ներքևինը՝ հյուսիսը:

«Երկնային Երուսաղեմ» ամբողջ էջը զբաղեցնեղ մանրանկարով է սկսվում բնագիրը (CBL551, էջ 4/Մ10072-ում բացակա), որին հետևում է ճակատագրաբանական ներածականը (CBL551, էջ 5/Մ10772 էջ 1, բացատրում է բովանդակությունը, Աստվածաշնչի կիրառած կանոնն ու նյութի կառուցվածքը¹⁸), ծառի տեսքով Աստվածաշնչի գրքերի ցանկը (CBL551, էջ 6/Մ10772, էջ 2, խորագիր՝ «Աստուածային գրեանք»), իսկ առաքյալների մեղալիոնների ավարտին եզրափակիչ «Յաղագս Նեոինն»¹⁹ խորագրով վախճանաբանական տեքստն է (CBL551, էջ 34-5/Մ10772 էջ 30-1): Ներածականից բացի կան այլ նախադրություններ (CBL551, էջ 3, 7/Մ10772, էջ 3):

Ձեռագրերից յուրաքանչյուրն ունի երկու հիշատակարան. գրչի՝ գլխավոր հիշատակարանը վերջում է (CBL551, էջ 36-7/Մ10772, էջ 31-2), իսկ ստացող վարդապետի անունով ընծայականը՝ միջնամասում (CBL551, էջ 15/Մ10772, էջ 11)²⁰:

¹⁷ Այս մասին տե՛ս http://en.wikipedia.org/wiki/South-up_map_orientation (25.06.2015, 13:38):

¹⁸ «...Եւ զի կամեցայ խաւել ի վերայ տոհմանց և ազգակցութեանց եւ պատմութեանց Հին և Նոր Կտակարանաց, պատշաճ թուեցաւ ինն նախ բաժանել զգիրս Հին և Նոր Կատարանացն: ՉՀին Կտակարանացն բաժինն կարգել կամիմ ըստ երայեցուցն կարգի և բաժանմանցն. ուստի և էառ սկիզբն և սփռեցաւ ընդ ամենայն ազգս: Եւ զկարգ Նոր Կատարանացս կարգեցի ըստ կարգի ուղղափառ եկեղեցոյ սուրբ վարդապետաց ի բաժանմանս բոլորակացոյ...»:

¹⁹ Բնագիրը Նեոի ծննդին, գործունեությանը և մահվանը վերաբերող առասպել է, որը ներտեքստային առնչություններ ունի Հովհաննու հայտնության ժԱ-ժԳ և ժԷ գլուխների մեկնության հետ: Այս մասին տե՛ս Մեկնութիւն Յայտնութեան Ս. Յովհաննու առաքելոյ, Համառոտեալ 'ի Պետրոսէ արքեպիսկոպոսէ Նախիջևանցոյ Աղամալեան Բերդումեանց, Կալկաթա, 1846, էջ 165-223, 256-262:

²⁰ Նախշամոտիվներով ու եռալյառներով ավարտվող ուղղանկյան ուղտամարին ֆոնին ոսկեգրված է տվյալ ձեռագրի ստացող վարդապետի անունը՝ «Տեառն Յիսուսի Քրիստոսի ծառայ Սրապիոն վարդապետ (CBL551)/Յովսէփ վարդապետ (Մ10772)»:

Նախադրությունների և հիշատակարանի ֆննդություն

Հովհաննես երեցի աշխատասիրած երկու ձեռագրերից առաջինը (CBL 551) սկսվում է հեղինակային նախադրությամբ, որտեղ բացատրվում է բնագրի ստեղծման հանգամանքները, նպատակը և բովանդակությունը. «Զմիտ Աստուածաշունչ գրոց՝ զերկայնութիւն և զգժուարութիւն և զծուլութիւն աշակերտացն կամ ընթերցողացն առ այն իրս, որք իբրև հիմնեն աստուածային գրոց և զանգիտութիւն ոմանց՝ յաղագս չքաւորութեան գրոց, կամեցայ ըստ շափոյ կարաւղութեան իմոյ լուսաւորել. և բազմակերպ ճառիցն համառատաբար յայտնել, և զազգատոհմս սուրբ հարց և զգործս նոցա ի մի փոքր գիրք հաւաքել: Յորոց Քրիստոս ի ձեռն Ղևտական և Թագաւորական ցեղիցն ծնաւ: Եւ զի հետևեալք աստուածային բանիցն մի ձանձրասցին վասն յերկարութեան բանից, այլ դիւրաւ ուսանիցին և աւետիցին: Մեծ աշխատութեան և արթնութեան ետու զիս կարճ ի կարճոյ զճշմարտութիւն ճառիցն բացայայտել: Սկսա յԱդամայ և ի նախահարց, դատաւորաց և թագաւորաց, մարգարէից և քահանայից ժամանակաց նոցա, և մինչև ի Քրիստոս աւարտեցի զկարգ թուոց նոցա» (էջ 3): Մեջբերվածը կրկին վերաշարադրված է այս և Մ10772 ձեռագրի ծառի սկզբնամասում (CBL551, էջ 7/Մ10772, էջ 3, «Ադամի ու Եվայի մեղսագործության») մանրանկարին կից): Աստվածաշնչի գրքերի ցանկին նախորդող ներածականը (CBL551, էջ 5/Մ10772 էջ 1) նույնպես հեղինակային է (տե՛ս 18-րդ ծ.):

Ձեռագրերը եզրափակող զխավոր հիշատակարանում տրվում է դրանց ստեղծման պատմությունը: Ըստ CBL551-ի հիշատակարանի՝ Ամիդի հոգևոր առաջնորդ Սրապիոն Ուռհայեցին տեսնելով նմանատիպ ձեռագիր՝ Հովհաննես երեցին հանձնարարել է ընդօրինակություն կատարել. «...Սրապիոն Ուռհայեցին տեսեալ զիմաստաշար և զգիրահմուտ կարգ տոհմից ազգակցութեանց պատմութեանց հին և նոր կտակարանաց Աստուածաշունչ տառիս և ետ գրել զսա ոսկենկար զարդարիւք ի վայելումն անձին իւրոյ սրբասիրի...» (էջ 37): Մ10772 ձեռագրի հիշատակարանի նույն հատվածում Սրապիոն վարդապետի փոխարեն գրված է այդ ձեռագիրը ստացող Հովսեփ Հուզվեցի վարդապետի անունը (էջ 32): Հիշատակարանից պարզվում է նաև, որ նյութի հեղինակն անհայտ է. «...որպէս Աստուածաշունչ պատմութեանց ժողովողս թեպէտ ոչ եմք տեղեակ թէ յումմէ զիմաստութիւնս այլ տեսողքս՝ զուարճանան ի բան իմաստութեանս...»²¹:

Այս տվյալները թույլ են տալիս եզրակացնել, որ նախապես մեջբերված նախադրությունները այնուամենայնիվ ոչ թե քննվող ձեռագրերինն են, այլ նրանց համար նախօրինակ ծառայած բնագրինը:

²¹ Տե՛ս CBL551, էջ 37/Մ10772, էջ 32, ըստ որի «...Որպէս զԱստուածաշունչ պատմութեանց ժողովողս, որ ինքն աւարող բանիս չէ յայտնի, այլ բան իմաստութեան կայ ի գուրաճութիւն բանասիրաց»:

«Համառատ Աստուածաշունչ» բնագրերը

“*Abridged Bible*” («Համառատ Աստուածաշունչ») և «Փառազանագիրք Հին և Նոր Կտակարանաց» խորագրերով ձեռագրեր հայտնաբերելու փորձերի արդյունքում ի հայտ եկան Մատենադարանում պահվող մի քանի միավոր, իսկ ըստ բովանդակության և ձևավորումների՝ քսանից ավելին, որոնց ցանկը տրված է հոդվածի հավելվածում: Գրեթե նույնատիպ ձևավորման ու բովանդակության հետ մեկտեղ՝ ձեռագրերը տարբեր կերպ են խորագրված: Այդ շարքում հանդիպում են «Փառազանագիրք Նահապետաց» (Մ2700), «Ճիւղագրութիւն նախնեաց» (ե627), «Գրիգոր Թորոսանց, Ազգատոհմ սուրբ հարց ու գործք նոցա» (Մ352), «Տոհմաթիւ Սուրբ գրոց» (Վ894) անունները և նույնիսկ «Ազգաբանութիւն Արիստոտելի» (է205) սխալ վերնագիրը: Սրանցից շատերը ավելացված են ձեռագրացուցակ կազմողների կողմից և մասնակիորեն են համապատասխանում բնագրերին: Այս և նյութի պահանջները չբավարարող նկարագրության պատճառով հնարավոր է, որ որոշ օրինակներ դուրս են մնացել մեր կազմած ցանկից:

Բովանդակությունից և ձևավորման տարբերակներից ելնելով՝ ձեռագրերը բաժանել ենք երեք խմբի՝ Ա, Բ և Գ.

Ա խումբ – CBL551, Մ10772, Վ894, Մ481, NLI49, Մ2700, ՎԻ1410, Մ2710, է205:

Այս խմբի միավորները քննվող CBL551 և Մ10772 ձեռագրերի կրկնությունն են: Դրանցում հանդիպում են գրքի երկու ձևաչափը (ակորդիոն և դասական գիրք): Գլխավոր հիշատակարանի բովանդակությունը նույնն է բոլոր օրինակներում՝ փոխված են միայն գրչի և ստացողի անունները: Այս առանձնահատկության շնորհիվ բացահայտվեց չպահպանված մի քանի միավոր²²: Դրանցից մեկը պատկանել է եկեղեցական նշանավոր գործիչ և մատենագիր Մինաս Համդեցուն, որի թողած հիշատակարանում ձեռագիրն անվանված է «Համառատ Աստուածաշունչ»²³, ինչպես ուսումնասիրվող ձեռագրերում է:

Խմբի միավորները Հովհաննես Երեցի՝ 1601 թ.-ից հետո արված ընդօրինակություններ են, որոնց մի մասի գրչության վայրը Ամիզն է:

²² Ըստ գլխավոր հիշատակարանի՝ պարզվեց, որ Գարեգին Սրվանձոյանցի «Թորոս Աղբար»-ում (տե՛ս Գ. Մռաճաճեանց, Թորոս Աղբար, Բ. Բ, էջ 463-465) և Ներսես Ալիսյանի «Բաղեշի դպրոց»-ում (տե՛ս Ն. Ալիսեան, Բաղեշի դպրոցը, 1500-1704, Վիեննա, 1952, էջ 205) նշված չպահպանված ձեռագրերը «Համառատ Աստուածաշունչ» են, նաև հիշատակարանը կողմնորոշիչ էր Բարձրահայաց Ս. Աստվածածնի թիվ 45 (Գ. Մռաճաճեանց, Թորոս Աղբար, Բ. Բ էջ 386) և Իսրայելի ազգային գրադարանի թիվ 49 ձեռագրերը (NLI49) նույնացնելու համար (նկարագրությունը տե՛ս M. Stone, “An Armenian Manuscript in the National and University Library, Jerusalem,” REArm., tome IV, Paris, 1967, pp. 57-61:

²³ Տե՛ս Գ. Մռաճաճեանց, Թորոս Աղբար, Բ. Բ էջ 463-465:

Բ խումբ – Մ7340, Մ6612, Մ431, Մ5889, Մ3953, Մ7350, Մ4759:

Ձեռագրերը շունեն ակորդիոն-գիրք ձևաչափը և նրանց պատկերազարդ էլեմենտները աղքատիկ են՝ բացակայում է «երկնային երուսաղեմ» մանրանկարը, Հեսու Նավեի պատկերը (տե՛ս ծ. 11), եզրազարդ բոլորակները, լուսանցանքները: Գրավչությունից զուրկ լինելը պայմանավորված է նաև նկարչական հմտության պակասով դիմապատկերները պարզունակ են, ներկապնակը՝ միօրինակ: Ներածականի ճակատազարդի, կերպարների, ինչպես նաև զարդագրերի հարդարման համար օգտագործված է հիմնականում կարմիր գույն: Դրանց մեծ մասի մանրանկարչությունը անավարտ է. նկարելու համար գծագրած տարածքները դատարկ են թողնված :

Ըստ ձեռագրացուցակների տվյալների՝ Բ խմբի միավորները ի հայտ են գալիս XV դարից սկսած (Մ7340) և շարունակվում են մինչև XVIII դարը: Սակայն այդ թվագրումը թեական է, քանի որ դա և մնացած այլ օրինակներից շատերը գլխավոր հիշատակարան չունեն:

Գ խումբ – Մ352, Մ10772:

Այս խմբի օրինակները, պարունակելով նույն բնագիրը, զգալիորեն տարբերվում են Ա և Բ խմբերից: Նույն բովանդակությամբ ծառը կառուցվածքային տարբերություն ունի՝ Քրիստոսի ծննդաբանությունը կենտրոնական գծով, առանց ընդհատման ձգվում է Ադամից ու Եվայից մինչև Քրիստոս: Ըստ աշխարհարարման վեց ժամանակափուլերի՝ ծառը ենթարկված է ներքին տրոհումների: Ձեռագրերը պատկերազարդ էլեմենտներ և գունային ձևավորումներ չունեն: Բացի այդ նախորդ խմբերում նշված տեքստերի գրությունն ձևերն (անվանակիր բոլորակներ) ու ձևակերպումները այս խմբի ձեռագրերի հետ չեն համընկնում, ինչպես նաև այստեղ բացակայում են որոշ տեքստեր (օրինակ՝ առաքյալների վարքերը): Բնագրին նախորդում է մեջբերված նախադրությունը, ինչպես CBL551 ձեռագրում է:

Գ խմբից հաջողվել է գտնել երկու օրինակ: Առաջինը 1367-71թթ. Սուրխաթում գրված Մ352 Աստվածաշնչին կից 7-րդ բնագիրն է²⁴, իսկ երկրորդը՝ 16-րդ դարի ընդօրինակություն է (Մ1770 «Ժողովածոյ», 8-րդ բնագիր)²⁵: Հավանաբար Մ352 ձեռագրի հիշատակարանից ելնելով դրանք վերագրվել են գրիչ Գրիգոր Թորոսանցին («Գրիգոր Թորոսանց, Ազգատոհմ սուրբ հարց եւ

²⁴ Բնագիրը տե՛ս Մ352, էջ 400ա-10բ (ըստ վերջին թերթակալման): Նկարագրությունը տե՛ս Մայր ցուցակ հայերէն ձեռագրաց Մաշտոցի անուան Մատենադարանի, հ. Բ, եր., 2004, էջ 210-18:

²⁵ Բնագիրը տե՛ս Մ1770, էջ 167ա-86ա (ըստ վերջին թերթակալման): Ըստ նախագաղափար օրինակի հիշատակարանի՝ Մ1770 ժողովածուն կրկնօրինակվել է է 1425 թվականին գրված ձեռագրից: Այս մասին տե՛ս Մայր ցուցակ Մաշտոցի անուան Մատենադարանի, հ. Ե, եր., 2009, էջ 1142:

գործի նոցա» (Մ352) և շրջանառության մեջ են մտել «Բանք Թորոսանց» անվան տակ (Մ1770)²⁶ :

«Համառատ Աստուածաշունչը» հայ մատենագրության մեջ

Ազգաբանություն ներկայացնելու ակունքում ընկած է աստվածաշնչյան մոդելը, որը կիրառվել է մեր մատենագրության մեջ՝ սկսած Մովսես Խորենացուց:

Համեմատական քննությունը ցույց տվեց, որ 12-րդ դարի մատենագիր Սամվել Անեցու «Հաւաքումնք ի գրոց պատմագրաց յաղագս գիւտի ժամանակաց անցելոց մինչև ի ներկայս ծայրաքաղ արարեալ» երկը (կարճ «Ժամանակագրություն») ընդհանուր նմանություններ ունի «Համառոտ Աստվածաշնչի» բնագրի հետ: «Ժամանակագրությունը» գրվել է Եվսեբիոս Կեսարացու «Քրոնիկոնի» աղյուսակային մոդելով՝ ընդգրկելով Ադամից մինչև Անեցու ժամանակաշրջանը՝ 1163 թ.²⁷ : Հավելենք, որ այն հետագա հեղինակների կողմից շարունակվելով՝ հասցվել է մինչև 1776 թ-ն²⁸ : Ըստ բովանդակության և կառուցվածքի՝ Սամվել Անեցու բուն աշխատությունը բաժանված է երկու մասի՝ Ադամից մինչև Քրիստոսի ծննունդը և Քրիստոսի ծննդից մինչև 1163 թ., որտեղ աղյուսակ-տախտակները կիրառված են Քրիստոսին հաջորդող ժամանակահատվածի համար: Երկի առաջին մասը կարելի է առանձին դիտարկել՝ որպես Աստվածաշնչի ազգաբանույթուն և ժամանակագրություն, որին ներհյուսված է նաև հայ ժողովրդի խորենացիական ծագումնաբանությանը: Դրա և «Համառատ Աստուածաշնչի» միջև առկա են բովանդակային նմանություններ, որը բացատրվում է երկու երկերի միևնույն աղբյուրից օգտվելու հանգամանքով²⁹ :

Նմանատիպ մեկ այլ երկ՝ Ավետիք Տիգրանակերտցու «Գաւազանագիրքը» կամ «Աղիւսակապատմագրութիւնը» նույնպես առնչվում է նյութի հետ: Երկը գրվել է 1715 թ.-ին նշանավոր գիտնական, թարգմանիչ ու մատենագիր Ավետիք Տիգրանակերտցու ձեռքով՝ Հայոց կաթողիկոս Աստվածատուր Համադանցու (1715-1725) պատվերով³⁰ : Այն ընդգրկում է Ադամից մինչև 1715 թ. և, ինչպես վկայում է հեղինակը, հավաքական գործ է: Ինքանգիր համարվող Մ1492 օրինակը տարաբնույթ ձևավորումներ ունեցող բնագիր է՝ երկայնակի օգտագործված գրատարածքում պատկերագիր մեղալիոններով և անվանակիր բոլո-

²⁶ Տե՛ս ծ. 24 և 25:

²⁷ Տե՛ս Կ. Մաթևոսյան, Սամվել Անեցու ժամանակագրության ձեռագրերը և նորահայտ լարցումները, Եր., 2009, էջ 34-46:

²⁸ Սամուել Անեցի եւ շարունակողներ, ժամանակագրութիւն Ադամից մինչև 1776 թ., աշխատասիրությամբ Կ. Մաթևոսյանի, Եր., 2014, էջ 220-357:

²⁹ Սամվել Անեցիին իր թողած նախաբանում հայտնում է, որ հիմնականում օգտվել է աղբյուրներ Եվսեբիոս Կեսարացուց և Մովսես Խորենացուց, տե՛ս նախորդ ծ., էջ 79-80:

³⁰ Տե՛ս Հ. Անայան, Հայկական մատենագիտություն, հ. Բ, Եր., 1976, էջ 1014-1023: Տե՛ս նաև Անայան Հ. Մանր երկեր, Եր., 1987, էջ 829-831:

րականերով ծառ-աղյուսակներին, ժամանակագրական տախտակներին զուգահեռ կան նաև տեքստեր, մանրանկարներ ու այլ աղյուսակներ³¹ : Ավետիք Տիգրանակերտցու գործերը որոշ չափով լուսաբանվել են, նույնիսկ քննվել է «Գալազանագրքի» առանձին հատվածների աղբյուրագիտական հենքը³² , սակայն Աստվածաշնչին վերաբերող մասը կամ ձևավորումները դուրս են մնացել մասնագետների ուշադրությունից: Ինչպես ցույց տվեց մեր ուսումնասիրությունը, «Գալազանագրքի» նշված հատվածի հիմնական ձևավորումներն ու տեքստերը քաղված են «Համառուտ Աստուածաշունչ» բնագրերից որևէ մեկից (Ա կամ Բ խումբ):

«Համառուտ Աստվածաշնչի» մոդելը նմանություններ ունի նաև «Գիրք պորտահամարց յԱղամայ մինչև ի Քրիստոս» խորագրով երկի (Մ4486) հետ. բնագիրն ամփոփում է աստվածաշնչյան ազգաբանական ծառեր: Վերջինս անգլերենից թարգմանել է 1695 թ-ին Աղափիր Դալանդարյանը³³ :

«Համառուտ Աստուածաշնչի» նախատիպը

Նախորդ գլուխների քննությունը հանգեցրեց այն կարծիքին, որ «Համառուտ Աստուածաշնչի» աղբյուրը թարգմանական գործ է, որին անտեղյակ են եղել անգամ օրինակողները: Այս պնդման օգտին են հետևյալ փաստարկները.

1) բնագրում հանդիպող աստվածաշնչյան և պատմական բազմաթիվ անունների ձևը չի համապատասխանում հայերեն ընդունված տարբերակներին

2) ներածականի և Աստվածաշնչի գրքերի ցանկի խորագիր-բացատրության մեջ հիշատակվում է³⁴ հայկական կանոն չկիրառելու հանգամանքը (տե՛ս ծ. 18)

3) որոշ տեքստեր գրված են ըստ լատինական ավանդույթի³⁵

4) ի հայտ են գալիս պատկերագրական մի շարք նորամուծություններ (տե՛ս ստորև):

Եվրոպական մատենագրության մեջ աղյուսակները լայնորեն սկսել են կիրառվել XIII դարից սկսած³⁶ : Այս ասպարեզում ամենանամեծ ձեռքբերումն է

³¹ Տե՛ս նաև Մ6243, Մ7424: Օրինակները հետագայի հեղինակային լրացումներ են, որոնցում նկարչատարածքները սահմանագծած և դատարկ են թողնված:

³² Տե՛ս Հ. Անասյան, *Մանր երկեր*, էջ 829-831, Պ. Զոբանյան, «Նոր նյութեր Աւետիք Տիգրանակերտցու մասին», *Կրթեր Հասարակական Գիտությունների*, 1973, հ. 7, էջ 96-107:

³³ Տե՛ս *Յուզակ ձեռագրաց Մաշտոցի անուան Մատենադարանի*, հ. Ա, եր., 1965, էջ 1222, նաև Հ. Անասյան, *Հայկական մատենագիտություն*, հ. Ա, էջ 286-289:

³⁴ Աստվածաշնչի գրքերի խորագիր-բացատրություն՝ «Այտֆիկ են կարգ աստուածային գրեանց՝ Հին Կտակարանացն ըստ եբրայեցոցն: Եվ Նոր Կտակարանացն. Ըստ ուղղափառ վարդապետացն եկեղեցոյ», տե՛ս CBL551, էջ 6 /Մ10772, էջ 2:

³⁵ Օրինակ՝ Աղամին վերաբերող առաջին տեխտը (սկսվածքը՝ «Աղամ ստեղծեալ ՚ի յագարակն Դամակոսի»), Աստվածածնի մոր՝ Աննայի տոհմաձուր, առաջյալների վարքերը:

XII դարավերջի ֆրանսիացի աստվածաբան վարդապետ, Փարիզի եկեղեցու դիվանապետ (*chancellor*) Պետրոս Պուատեցու (*Peter of Poitiers*, մոտ. 1130-1205) «Քրիստոսի ծննդաբանության Համառոտ պատմություն» (*Compendium Historiae in Genealogia Christi* կամ կարճ *“Compendium”*, հայերեն՝ «Համառոտ Պատմություն») լատիներեն երկը³⁷: Համեմատական քննությունը ցույց տվեց, որ մեր ուսումնասիրության առարկա ձեռագրերի հիմքը Պուատեցու աշխատությունն է: Վերջինս մեծ ազդեցություն է թողել ամբողջ միջնադարի վրա: Այս մասին են վկայում միայն նմանատիպ ձեռագրերի մեծածախ կրկնօրինակումները, որոնց թիվը, ըստ Ժան-Բատիստ Փիգինի (*Jean-Baptiste Piggini*) ձեռագրատախտակի, անցնում է 220-ը³⁸: Դրանց մեջ կան նաև գերմաներեն և անգլերեն թարգմանություններ: Սակայն գիտական աշխարհին բնագրի հայերեն փոխադրությունները անհայտ են մնացել:

Նյութին վերաբերող ուսումնասիրությունների³⁹, ինչպես նաև թվայնացված քսան հասանելի տարբերակների⁴⁰ ընդհանուր համեմատությունը հստակորեն ցույց է տալիս, որ մեր Գ խմբի ծառի կառուցվածքը համընկնում է Պուատեցու Մեծ ծննդաբանությանը (*Great stemma*): Նշված չորս աղյուսակները՝ տարաբնույթ հարդարանքով, նույնպես առկա են լատիներեն օրինակներում: Սակայն Նոյի տապանի՝ մեր ունեցած չորս տարբերակների փոխարեն այնտեղ երկուսն են: Դրանցում հանդիպում են Գ խմբի նման՝ առանց նկարազարդման, և բազմաձև նկարազարդմամբ ձեռագրեր: Վերջիններիս հատուկ են մեղալիոններում ներառված մանրանկարները, այդ թվում՝ Ադամի ու Եվային պատկերող, և գունային կողավորումները, ինչպես նաև CBL551 ձե-

³⁶ Տե՛ս **A. Worm**, “*Arbor autem humanum genus significat*: Trees of Genealogy and Sacred History in the Twelfth Century,” *The Tree: Symbol, Allegory and Mnemonic Device in Medieval Art and Thought*, ed. **P. Saloni** & **A. Worm**, Turnhout, 2014 pp. 35-67; **A. Worm**, “‘*Ista est Jerusalem*’ Intertextuality and Visual Exegesis in Peter of Poitiers’ *Compendium Historiae in Genealogia Christi* and Werner Rolevinck’s *Fasciculus tempotum*,” *Imaging of Jerusalem in the Medieval West*, ed. **L. Dovkin** & **H. Vorholt**, Oxford, 2012, pp. 123-6:

³⁷ Պետրոս Պուատեցու կենսագրական ակնարկը տե՛ս **P. Moore**, *The Works of Peter Poitiers: Master of Theology and Chancellor of Paris (1193-1205)*, Indiana, 1936, pp. 1-24: Տե՛ս նաև **M. Norbye**, ‘Peter of Poitiers’, *Encyclopedia of the Medieval Chronicle*, ed. **R. G. Dunphy**, Leiden and Boston, 2010, p. 2015:

³⁸ «Համառոտ պատմության» ձեռագրերի տախտակը տե՛ս <http://www.piggini.net/stemmahist/petercatalog.htm> (26.06.2015, 15:04):

³⁹ Տե՛ս **P. Moore**, *op. cit.*, pp. 97-117: Տե՛ս նաև **W. H. Monroe**, ‘A Roll-Manuscript of Peter of Poitiers’ *Compendium*’, *The Bulletin of the Cleveland Museum of Art*, 65 (1978), pp. 92-107, և **A. Worm**, “‘*Ista est Jerusalem*’ Intertextuality and visual exegesis in Peter of Poitiers’ *Compendium historiae in genealogia Christi* and Werner Rolevinck’s *Fasciculus tempotum*,” pp. 123-163, **A. Worm**, “*Arbor autem humanum genus significat*: Trees of Genealogy and Sacred History in the Twelfth Century,” pp. 55-60:

⁴⁰ Տե՛ս ծ. 38:

ուագրից մեջբերված նախադրույթունը, որը Պետրոս Պուատեցու թողած նախաբանի հայերեն փոխադրույթունն է:

Լատինական օրինակները նույնպես երկայնակի դասավորույթուն ունեն, որոնց մեծ մասը փաթույթածև ձեռագրեր են, կան նաև գրքային տարբերակներ: Վերջիններս հիմնականում կցված են Պետրոս Կոմեստորի «Միտլաստիկայի պատմություն» (*“Historia Scholastica”*) երկին, որից էլ քաղված են հիմնական տեքստերը:

Ա և Բ խմբի ձեռագրերի ձևավորման աղբյուրագիտական հեճճը

Ինչպես արդեն նշվեց, Ա և Բ խմբերը, ընդօրինակված լինելով միմյանցից անկախ, նույն կաղապարային ընդհանրույթուններն ունեն: Հետևաբար դրանց բնօրինակը մեկն է: Իսկ Գ խումբը զգալիորեն տարբերվում է նրանցից: Հիմնվելով վերջինիս առանձնահատկույթունների վրա՝ եզրակացնում ենք, որ դրա թարգմանույթունը կապ չունի մնացած երկուսի հետ. այն լատիներեն այլ օրինակից արված ուրիշ թարգմանչի գործ է: Այդ խմբից XIV դարի երկրորդ կեսի վաղագույն օրինակի (Մ352) հայտնաբերումը ենթադրել է տալիս, որ վերջինիս թարգմանույթունը Ա և Բ խմբերի բնօրինակից ավելի վաղ է արվել⁴¹: Եվ եթե փորձենք հավանական ժամանակ նշել տվյալ երկու խմբի բնօրինակի թարգմանույթյան համար, այնուամենայնիվ մեկնակետ կարող ենք համարել XIV դարը՝ որպես լատինական գրականույթյան ակտիվ ներթափանցման շրջան⁴²:

Լատիներեն ձեռագրերից Ա և Բ խմբերի գլխավոր տարբերույթունը ծառի համակարգման կառուցվածքն է և պատկերազարդ էլեմենտները. Քրիստոսի ազգաբանույթունը առանձնացված է Հեսսեից սկսած, իսկ ընտրված կերպար-

⁴¹ Այն, որ Մ352 ձեռագրի գրիչ Գրիգոր Թորոսանցն անտեղյակ էր, թե իր նյութը թարգմանական գործ է, նաև կից Աստվածաշունչ բնագրի նախագաղափար օրինակի հիշատակարանը հուշում են, որ Գ խմբի թարգմանությունը կարելի է թվագրել 13-րդ դարավերջով: Աստվածաշունչի նախագաղափար օրինակի հիշատակարանը գրված է Կիլիկյան թագավոր Հեթում Բ-ի ձեռնով (1289-1293, 1295-1296), ըստ որի «Համար Ֆռանկին, որ շամբիստր կոչեն, որ ի վերայ ամենայն Աստուածաշունչին ճապողած է, ես Հեթումս, որ Յովհաննէս կոչիմ, բազում [աշխատ]ութեամբ փոխեցի առ ի դիւրաւ գտանելո...», տե՛ս Մայր ցուցակ..., հ. Բ, էջ 216: Հմմտ. Մ2627 Աստվածաշունչի նախագաղափար օրինակի հիշատակարանի հետ, տե՛ս Մայր ցուցակ..., հ. Ը, էջ 799):

⁴² Տե՛ս S. Der Nersessian, “Western Iconographic Themes in Armenian Manuscripts,” *Byzantine and Armenian Studies*, t. I, Louvain, 1973, pp. 611-630: Տե՛ս նաև **Յովհաննէս Քոնեցի**, *Յաղագս Քերականին*, բնագիրը հրատարակության պատրաստեց Լ. Խաչիկյանը, Եր., 1977, էջ 8-39, Լ. Խաչիկյան, «Արտագի հայկական իշխանությունները և Մործորի դպրոցը», *Բանբեր Մատենադարանի*, հ^տ 11, Եր., 1973, էջ 126-210: Քննության առարկա բնագիրը չի հայտնաբերվել լատիներենից թարգմանված աշխատությունների ցանկում, հմմտ. Marcus Antonius von den Oudenrijn, *Linguae haicanae scriptores ordinis praedicationis fratrum unitorum et ff. armenorum ord. S. Basilii citra mare consistentium quotquot huc usque innotuerunt*, Bernae, 1960:

ների պատկերագրությունը հանդիպում է միայն հայկական օրինակներում: Հայտնի է, որ Պուլատեցու ստեղծած դասական մոդելը ժամանակի ընթացքում բազմաթիվ ձևափոխությունների է ենթարկվել՝ յուրաքանչյուր օրինակող ներմուծել է իր նկարչական ոճն ու ճաշակը: Այն նաև նմուշ է ծառայել թագավորական ազգաբանությունների համար⁴³: Ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ հայերեն բնօրինակը նույնպես ենթարկված է խմբագրության: Ըստ հույժան, դա արվել է լատիներենից փոխագրումները բացատրելու, նյութը համակարգելու և ավելի մատչելի դարձնելու համար: Ասվածի վկայությունն են.

1) Աստվածաշնչի գրքերի ցանկ-ծառում նշված է Հին Կտակարանի հիմնական գրքերի քսաներկու անուն՝ եռամաս բաժանմամբ: Այստեղ ձևային կաղապարն այնքան է պահպանվել, որ անգամ համապատասխան տեղում Թագավորաց Ա և Բ գրքերի բոլորակները գծվել են և Աստվածաշնչի հայկական կանոնին չհամապատասխանելու պատճառով դատարկ են թողնվել: Սա էլ հավանաբար հիմք է ծառայել ներածականի և խորագիր-բացատրության մեջ Հին Կտակարանը Եբրայական կանոնով սահմանելու համար (տե՛ս ծ. 18 և 34):

2) Սկզբնագիրը պահպանված է, և հավելվել են նոր տեքստեր: Դրա ցցուն վկայությունն է Պուլատեցու հեղինակային նախաբանի անփոփոխ տեսքով XVII դար հասնելը կամ ներածականի, Ադամին վերաբերող երկրորդ տեքստի հավելումը և նմանատիպ այլ օրինակներ:

Այնուամենայնիվ, բնագրի պատկերզարգ էլեմենտների լատինական նմուշի ներմուծման օգտին են խոսում պատկերագրական որոշ նորամուծություններ: Դրանցից կանդրադառնանք ամենացայտուն օրինակներին՝ «Ադամի ու Եվայի մեղսագործություն» մանրանկարին ու Քրիստոսի փրկչական մահը խորհրդանշող «Վշտացյալ Քրիստոս» պատկերագիր մեղալիոնին:

«Ադամի ու Եվայի մեղսագործություն» տեսարանում ոճավորված Կենաց ծառը Ադամի ու Եվայի մեղսեղում է: Ծառի բնին փաթաթված օձը թեքված է Եվայի կողմը: Ծերունու կերպարանքով Հայր Աստվածը երկնքից նայում է Ադամին (տե՛ս ներդիր, նկ. 38):

Պուլատեցու մոդելով ձեռագրերում տվյալ տեղում սովորաբար ավանդական պատկերագրությամբ մեղսագործության տեսարանն է՝ մեղալիոնի շրջանակի մեջ առնված, կամ պարզապես Ադամի ու Եվայի հանդիպակաց մեղալիոնները⁴⁴: Ըստ հայկական պատկերագրական ավանդույթի՝ Ծննդոց շար-

⁴³ Sté u N. Marigold, “Arbor genealogiae: Manifestations of the Tree in French Royal Genealogies,” *The Tree: Symbol, Allegory and Mnemonic Device...*, pp. 69-93; De Laborderie O., “The First Manuals of English History: Two Late Thirteenth-Century Genealogical Rolls of the Kings of England in the Royal Collection,” <http://www.bl.uk/eblj/2014articles/pdf/ebljarticle42014.pdf> (29.06. 2015, 23:30):

⁴⁴ Sté u BSB Clm. 820 (München, Bayerische Staatsbibliothek München), <http://daten.digitale->

քում սովորաբար ծերունու տեսքով Հայր Աստված չի պատկերվել⁴⁵: Նրա ներկայությունը փոխարինվում էր «Աշխարհի արարիչ» խորհրդաբանությունը կրող Քրիստոսի կերպարով⁴⁶:

«Վշտացյալ Քրիստոս» (*Man of Sorrows*) պատկերագրությամբ մեղալիոնում Քրիստոսը պատկերված է դիմահայաց, մինչև գոտկատեղը, ձեռքերը կրծքին խաչած, գլուխն ուսին հակած, խաչաթև լուսապսակով, ձեռքերին՝ գամերի, մարմնին՝ վերքի հետքեր, փակ աչքերով (տե՛ս ներդիր, նկ. 39)⁴⁷: Նրա հետևում խաչափայտի հորիզոնական թևն է:

Պուատեցու մոդելում, տվյալ տեղում սովորաբար պատկերված է Խաչելության ավանդական տեսարանը, որոշ դեպքերում Տիրամոր ու Հովհաննես առաքյալի զուգակցմամբ⁴⁸: Հայկական մանրանկարչության մեջ «Վշտացյալ Քրիստոս» պատկերագրությունը հանդիպում է Ութ մանրանկարիչների Ավետարանի 80 ա էջի լուսանցքում⁴⁹ (Մ7651): Սակայն դա չի ենթադրում, որ պատկերատիպը հետագա կիրառություն է ունեցել, քանի որ Ավետարանն առանձնանում է նորարական բազմաբնույթ նկարագրողումներով⁵⁰:

Ըստ Հանս Բելթինգի՝ պատկերատիպը ծնունդ է առել բյուզանդական եկեղեցական միջավայրում Չարչարանաց ուրբաթի ծիսակարգին ծառայելու նպատակով: XIII դարից այն տարածում է գտել եվրոպական արվեստում՝ կորցնելով իր նախնական գործառույթը⁵¹:

sammlungen.de/~db/0004/bsb00040329/images/index.html?id=00040329&groesser=&fip=193.174.98.30&no=&seite=205 (18.08.2015, 15:41), BSB Hss Clm 19414-
<http://daten.digitale-sammlungen.de/0007/bsb00079104/images/index.html?fip=193.174.98.30&id=00079104&seite=374> (18.08.2015, 15:43):

⁴⁵ Տե՛ս T. F. Matews, “The Genesis Frescoes of Altamar,” *REArm.*, tome XVI (1982), pp. 245-257:

⁴⁶ Տե՛ս S. Der Nersessian, *Armenian Manuscripts in the Walters Art Gallery*, p. 80, fig. 456, Ս. Գևորգեան, *Անանուն հայ մանրանկարիչներ, Մատենագիտություն IX-XVII դդ., Գափիթ*, 2005, էջ 135, 383, հմմտ. V. Nersessian, *The Bible in the Armenian Tradition*, London, 2001, pp. 10-11:

⁴⁷ Հմմտ. G. Shiller, *Iconography of Christian Art*, V. 2., London, 1972, pp. 199-201:

⁴⁸ Տե՛ս OOLB Hs.-490, 9r-<http://digi.landesbibliothek.at/viewer/image/490/21/> (18.08.2015, 15:43),

Barcelona, Universidad cod. 762, 7r-<http://www.lluisvives.com/servlet/SirveObras/-03692846455795884532268/ima0013.htm> (18.08.2015, 15:43):

⁴⁹ Տե՛ս S. Der-Nersessian, *Miniature Painting in the Armenian Kingdom of Cilicia from the Twelfth to the Fourteenth Century*, v. II, Washington, 1993, fig. 471:

⁵⁰ Տե՛ս S. Der-Nersessian, *Miniature Painting...*, v. I, pp. 104, 115, 169-175:

⁵¹ Տե՛ս H. Belting, “An Image and Its Function in the Liturgy: The Man of Sorrows in Byzantium,” *Dumbarton Oaks Papers*, n. thirty-four and thirty-five, Washington, 1980-1981, pp. 1-12:

Կարծում ենք, որ «Համառոտ Աստվածաշնչի» հայկական բնօրինակի պատկերազարդ էլեմենտների, հետևաբար՝ նաև ծառի համակարգման կառուցվածքի համար հիմք է ծառայել լատինական մի ձեռագիր, որն, ըստ երևույթին, Պուլատեցու մոդելի ինքնատիպ խմբագրություն է: Այլապես հայկական խմբագրության դեպքում չէինք ունենա հայկական պատկերազրույթանը անհարազատ պատկերներ: Մեկ այլ կարևոր փաստարկ է հայկական քննվող երկու խմբի վերոհիշյալ կաղապարային բնույթը:

«Երկնային Երուսաղեմ» մանրանկարի աղբյուրագիտական հեճճը

Ա խմբի կարևոր առանձնահատկությունը «Երկնային Երուսաղեմ» պատկերազրույթամբ մանրանկարի առկայությունն է: Ինչպես նշվել է վերևում, սովյալ էջը բացակայում է Հովհաննեսի օրինակած Մ10772 ձեռագրում: Հավանական է, որ այն հետագայում է ընկել, քանի որ այդ օրինակը բավականին վնասված է (տե՛ս ծ. 11):

Մանրանկարի վերնամասում Սուրբ Երրորդություն է, ներքևում՝ դրախտը՝ ոճավորված ութ ծաղկած ծառերի ու երկրի մակերևույթի մեջ մխրճվող չորս գետերի պատկերով (տե՛ս ներդիր, նկ. 40), որոնց համադրմամբ այն Երկնային Երուսաղեմի խորհուրդն է ստացել: Պատկերազրույթի նման հարաբերակցությունը նախադեպը չունի, սակայն երկու տեսարանն էլ նորություն չեն: Սուրբ Երրորդության պատկերազրույթները օրինաչափ համարելով կանդրադառնանք դրախտի տեսարանին: Նմանօրինակ պատկերազրույթամբ դրախտ առաջին անգամ հանդիպում է Դրիմի մանրանկարչության մեջ՝ Թադեոս Կաֆայեցու 1430 թ. ծաղկած նշանավոր «Հարանց վարքում» (ե285)⁵², այն «Որք զԴրախտին լեռոն գտին» անունով թեմատիկ մանրանկարի դրվագներից է⁵³:

Ենթադրելի է, որ մանրանկարը «Համառուտ Աստվածաշնչի» բնագիր է ներմուծվել հետագայում: Ըստ մեր համոզման՝ նրա հեղինակը Հովհաննես երեցն է: Վերջինիս աշխատանքներից քաղված կենսագրական տեղեկությունները ցույց տվեցին, որ նրա տրամադրության տակ է եղել Թադեոս Կաֆայեցու բնօրինակը: Ըստ Հովհաննեսի՝ 1599 թ. օրինակած Հարանց վարքի հիշատա-

⁵² Նկարագրությունը տե՛ս Ն. Պողարեան, *Մայր ցուցակ հայերէն ձեռագրաց Սրբոց Յակոբեանց*, հ. 2, Երուսաղեմ, 1967, էջ 107-112: Մանրանկարի ուսումնասիրության մասին տե՛ս N. Stone, *The Kaffa Lives of the Desert Fathers*, Louvain, 1997, pp. 81-90:

⁵³ Տե՛ս N. Stone, *op. cit.*, fig. 7: Մանրանկարն արտահայտում է տեսաչափին ամբողջ շղթան, ըստ որի՝ Ներսես Շնորհալու ժամանակներում վեց վանականներ դրախտը գտնելու փնտրտուքով վեց տարի ճանապարհորդում են և, հասնելով ահարկու մի լեռան, հրեշտակներից լուր են առնում, որ դրախտը լեռան կատարին է և որ մտնելու համար պետք է սպասեն դատաստանի օրվան: Վանականներն անմահության բույրով հիանալով՝ որոշում են հետ դառնալ ու պատմել տեսածը և գալիս, պատմում են մեծ վարդապետ Ներսես Շնորհալուն: Այս մասին տե՛ս Վարք սրբոյն հարանցն և քաղաքավարութիւն նոցին, հ. 1, Վեներտիկ, 1855, էջ 348-9:

կարանի՝ Սրապիոն Ուռհայեցին 1591 թ. ուխտի գնալով Երուսաղեմ, օրինակելու համար խնդրել է Թադեոս Կաֆայեցու «Հարանց վարքը» և հաստատվելով Ամիդում, աշխատանքը հանձնարարել է իրեն⁵⁴:

Եզրակացություն

Հովհաննես գրչապետի մանրանկարած CBL551 և Մ10772 նույնատիպ ձեռագրերի աղբյուրագիտական հենքի ուսումնասիրությունը ցույց տվեց, որ դրանց նախատիպը լատինական գործ է, որից բացի՝ բնագրում առկա են հայկական ներմուծումներ: Նշվածից ելնելով եզրակացնում ենք, որ մանրանկարչական հետագա ուսումնասիրության համար նյութը պետք է դիտարկել հայկական և լատինական պատկերագրական համատեքստում, սակայն գրչապետի անհատականությունն ու դերակատարությունը նպաստել են ստեղծագործության յուրօրինակությանն ու բացառիկ կարևորությանը: Հեղինակի անհատականության հայտանիշ ենք դիտարկում մի քանի հանգամանք.

1. Վերցնելով բնագրի կաղապարային մոդելը՝ ներմուծել է անձնական ոճն ու հմտությունը:

2. «Երկնային Երուսաղեմ» մանրանկարի ներմուծումը ենթադրել է տալիս, որ Բ խմբում բացակա հարդարանքների և կազմի ձևաչափի հեղինակը նույնպես նա է:

3. Նրա ստեղծած նոր մոդելը ուղղակի ընդօրինակվել է Ա խմբի ձեռագրերում, իսկ Ավետիք Տիգրանակերտցու «Գաւազանագրքի» դեպքում այն ծառայել է որպես հիմնատեքստ:

⁵⁴ **Տ. Պալեան**, «Յուզակ հայերէն ձեռագրաց Ս. Կարապետի վանուց նոր գրադարանի Կեսարիա», *Հանդէս Ամսօրեայ*, 1959, թիւ 9-11, էջ 433-43: Այս Սուրբ Կարապետի գրադարանի օրինակը չի պահպանվել, սակայն Հովհաննես գրչապետը 1615 թ. կրկին ընդօրինակել և վերանորոգել է Կաֆայեցու «Հարանց վարքը», որը պահվում է Լոնդոնի Բրիտանական թանգարանում (BLArm. 27301): Նիրա Սթոունը, Թադեոս Կաֆայեցու «Հարանց Վարքին» նվիրված ուսումնասիրության շրջանակներում համեմատելով BL Arm. 27301 և Վ1680 (1922) 14-5-րդ դարով թվագրվող «Հարանց վարքից» անշատ նույն մանրանկարված էջը, ենթադրում է, որ Վեներիկի ձեռագրի նշված էջը պատկանում է Հովհաննեսի՝ 1599 թ.-ի օրինակին: Նա նույն ձեռքն է տեսնում նշված երկուսի և «Համառատ Աստուածաշունչի» դրախտի տեսարանի մեջ, տե՛ս ծ. 52:

Հավելված
«Համառատ Աստուածաշունչ» ձեռագրերի ցանկ

Համար	Բովանդակություն	Նկարագրություն	Ժամանակ	Տեղ	Գրիչ, ծաղկող	Ստացող
(Գ) Մ352	Աստուածաշունչ, Զ. [Գրիգոր Թորոսանց, Ազգատոհմ Սուրբ հարց և գործնոցա], 398ա-405ա	Գիրք, նկարագրություններ չունի	1367 - 1371	Սուղտա, Սուրղաթ	Գրիգոր Թորոսանց	Գրիգոր Թորոսանց, որդի Թորոս
(Բ) Մ7340	[Գալականագիրք Աստուածաշունչ գրոց]	Փաթույթ, նկարագրություններ չունի, հատված	ժե?	-	-	-
(Բ) Մ6612	[Գալականագիրք Հին եւ Նոր Կտակարանաց], էջ 1ա-16ա	Գիրք, նկարագրող	1575	-	-	-
(Գ) Մ1770	Ժողովածոյ, Լ. [Բանի Գրիգոր Թորոսանց], էջ 162ա-80բ	Գիրք, նկարագրություններ չունի	1589	-	Աստուածատուր դպ.	Հայրապետ Զուլայեցի
(Ա) CBL551	“Abriged Bible” («Համառատ Աստուածաշունչ», էջ 1-32)	Ակորդիոն-գիրք, նկարագրող	1601	Ամիդ	Յովաննէս, Ասլան	Մրապիոն Եղեսացի վրդ.
(Ա) Մ10772	[Գալականագիրք Հին եւ Նոր Կտակարանաց], էջ 1-37	Գիրք, նկարագրող	1607	Ամիդ	Յովաննէս	Յուսէփ Հուզվեցի վրդ.
(Ա) Տարոն*	[Աստուածաշունչ]	-	1611	Ամիդ	Մինաս	Բարսեղ Աթիսեցի վրդ.
(Ա) Զննուչ, Սիր. Ա. Ա.*	[Աւետարան]	-	1621	Ամիդ	-	Մարտիրոս Զննուչեցի վրդ.

*Զեռագիրը չի պահպանվել և Ա. խմբի մեջ ներառելը պայմանական է՝ հիմնվելով գրչության վայրի վրա: Զեռագրի մասին տե՛ս ծ. 22:

*Տե՛ս նախորդ ծ.:

(Ա)Վ894	Պատմագիրք Հայոց, Բ. [Տոհմաթիւ սուրբ գրոց], էջ 4բ-34բ	Ակորդիոն-գիրք, նկարզարդ	1626	-	-	-
(Բ)Մ4759	[Գաւազանագիրք Հին եւ Նոր Կտակարանաց], էջ 2բ-27բ	Գիրք, նկարազարդ	1628	-	-	-
(Բ)Մ431, Գիրք	[Գաւազանագիրք Հին եւ Նոր Կտակարանաց], էջ 1բ-23բ	Գիրք, նկարազարդումներ չունի	1628	-	-	-
(Բ)Մ5889,	Ժողովածոյ, Ա. [Գաւազանագիրք Հին եւ Նոր Կտակարանաց], էջ 2ա-17ա	Գիրք, նկարազարդումներ չունի, անավարտ	1660	-	-	-
(Բ)Ե627	[Ճիւղագրութիւն նախահարց], էջ 32	Գիրք, նկարազարդումներ չունի	1668	-	-	-
(Ա)Մ2710	[Գաւազանագիրք Նահապետաց], էջ 1բ-18բ	Ակորդիոն-գիրք, նկարազարդ	1690	Կ. Պօլիս	-	Յովսէփ վրդ.
(Ա)NLI49	“Brief Genealogy of Scripture” (Սուրբ գրքի համառոտ ծննդաբանություն), քք. 2r-17v	Ակորդիոն-գիրք, նկարազարդ	1693	Ամիդ	-	Իսահակ Համբեցի վրդ.
(Ա)Մ481	Ժողովածոյ, Ա. [Գաւազանագիրք Հին եւ Նոր Կտակարանաց], էջ 3բ-18բ	Գիրք, նկարազարդ, պատառիկ, անավարտ	Ժէ	-	-	-
(Բ)Մ3953	[Մխիթար Վարդապետ, Գաւազանագիրք] էջ 1ա-17բ	Թերթեր, նկարազարդ	Ժէ	Ներսէս սուրբ.	-	-

(Ա) Մ2700	[Գաազանագիրք Նահապետաց], էջ 2ա-17բ	Գիրք, նկարա- զարդում- ներ չունի, անավարտ	1798	Կ. Պօլիս	Մուրաա- խան Վա- նցի, Սի- մեոն Միածնա- էջցի	Ներսէս Ղազ- վինցի րա- բունապետ
(Ա) Վի1410	[Կարգ եւ թիւ Հիւն եւ ՆորԿատա- կարանաց]	Փաթույթ, նկարա- զարդ	1801	Կ. Պօ- լիս, Պա- լաթ	Գրիչ՝ Մել- ֆոն ֆելյ., ծաղկող՝ Խաչա- տուր տրց., Ան- տոն տրց.	Ներսէս Ղազվինցի
(Ա) է205	[Ազգաբանութիւն Արիստոտէլի]	Գիրք, նկարա- զարդ	ժԸ	-	-	Ներսէս Ղազվինցի
(Բ) Մ7350	[Գաազանագիրք Աստուածաշունչ գրոց], էջ 2բ-17ա	Գիրք, նկա- րազարդում ներ չունի, անավարտ	ժԸ	-	-	Շմատն վրդ.
(?) Վի2021 *	[Կարգ եւ թիւ տոհմից Նոր Կաակարանաց]	Հմայիլ?	ժԸ- ժՊ	-	-	-

Ануш Саркисян

Источник рукописей “Краткой Библии” (СBL551 и М10772), переписанных главным писцом Ованнесом

Среди работ иерея Ованнеса, одного из самых знаменитых рукописцев амидской школы XVII века, особняком стоят две однотипные рукописи, СBL551 и М10772. Их текст является генеалогическим древом и списком последовательности правителей в библейской истории, при этом важнейшее место уделено генеалогии Христа. Арборальные и иные таблицы придают материалу наглядность, и к ним прилагаются тексты с объяснениями. Особенности рукописей в основном обусловлены систематизированным строением древа, изобразительными элементами и разнообразными украшениями текста, а также вертикальным использованием пространства, а в случае СBL551 – форматом книги-аккордеона.

* Նկարագրությունն անբավարար է ձեռագիրը որևէ խմբի դասելու համար:

Произведения генеалогического характера в армянской литературе появились одновременно с ее формированием, а рукописи с подобным содержанием известны начиная с XIV века. Исследование показало, что интересующий нас текст – переведенная с латыни "Краткая история в генеалогии Христа" (*Compedium historiae in genealogia Christi*) французского теолога и священника XII века, канцлера церкви Парижа Петра из Пуатье (~ 1130-1205 гг.). Однако в исследуемых рукописях присутствуют некоторые художественные дополнения, согласно нашим наблюдениям принадлежащие писцу Ованнесу.

Anush Sargsyan

**The origin of Mss CBL551 and M10772 of the “Abridged Bible”
Copied by Yohannes Chief Scribe**

A specific place among the works of priest Yohannes, one of the most famous scribes of the XVII century Amid school of writing, belongs to two similar manuscripts, CBL551 and M10772. Their text comprises the genealogy and a list of succession of rulers in the Biblical history, in which the most important place is reserved for the genealogy of Christ. Trees and other diagrams visualize the material, and the texts attached to them contain explanations. Specific features of the manuscripts are: the systematized structure of the tree, pictorial elements and various ornamentation of the text, as well as the vertical use of the writing space, in case of CBL551 it is also the accordion book format.

Genealogical works appeared in Armenian literature already in its formative period, whereas manuscripts with such contents are known starting with the XIV century. Our study revealed that the text is a translation from Latin of the *Compedium historiae in genealogia Christi* by the French theologian and the chancellor of the Church of Paris Peter of Poitiers (ca. 1130-1205). Nevertheless, the manuscripts in question contain additional pictorial elements, which, according to our observations, belong to scribe Yohannes.